१।१।२। च्छेधितं सज्जातं फलम् २९०।१।३।२। अस्मिन् पूर्वापरकोणानां चतुर्णां फलं योजितं सत्पूर्णं फलं स्यात्। तत्र पूर्वकोणयोः फलं यथा दृक्षङ्गुजोभुजः १४।२२। पूर्वापररेखाखण्डं कोटिः१०।०।६।२। अनयोर्घातः १४४।१।५।६२ अस्मात्कोणक्षेत्रफलमेतत्५०।७।७ शोधितं सज्जातं पूर्वकोणयोः फलम्९३।१।६।एतदेवापरकोणयोः, अतोद्विघ्नमेतत् १८६।३।४। पूर्वक्षेत्रफलेऽस्मिन्३९०।१।३।२। योजितं सज्जातं क्षेत्रफलं ५७६।५।०।० अल्पान्तरत्वाददोषः ध्वजायसिद्धिश्च। इदं सर्वथा नेत्ररमणीयमित्यङ्गीकर्त्तव्यम्। अथ प्रकारान्तरेण समाष्टभुजाष्टास्र कुण्डमाह "माध्ये गुणे वेदयमैर्विभक्ते यक्रैर्निजाद्रयब्धिलवेन युक्तैः। दृक्षेक्षते दिग्विदिशोऽन्तराले गजैर्भुजैः स्यादथवाष्टकोणम्"। माध्ये गुणे—सूत्रे चतुर्विंशतिभक्ते खसप्तचत्वारिंशद्दंशसहितैश्चतुर्दशभिर्व्यासार्द्धेन मण्डले कृते तत्र दिग्विदिशोर्मध्ये कृताष्टसूत्रैः परस्परसंलग्नैरष्टकोणम् प्रकारान्तरेण प्राचीनकृतिरसिकाभिमतं कुण्डं वृत्तमार्जनाङ्गवतीति व्याख्या। अथ क्षेत्रफलानयनम् "चन्द्रर्तुनन्दाकृतिभि २२९६१ व्यासार्द्धे तु समाहते। खखखाभ्राग्निसंभक्ते ३०००० खस्थ्नो क्रमशोभुजाः" इति भुजमानं १०। ७।४।२।४। "ततःज्याव्यासयोगान्तरघातमूलं व्यासतद्दुतो दलितः शरः स्यादिति"। जातः शरः १।०।७।२।६। अथ याम्यभुजसोभयान्तात् समखापर भुजप्रान्तद्वयं यावत् सूत्रद्वयं कुर्यात्। एवङ्कृते तिर्यग्दीर्घचतुरस्रं पार्श्वयोर्विषमभुजचतुरस्रद्वयञ्च स्यात् तत्र व्यासादस्मात्२८।४।६। सकाशाद्द्विगुणं शरं विहाय शेषोदीर्घचतुरस्रस्य भुजः। अथ वा ज्याव्यासवर्गान्तरमूलं भुजः किं शरकरणप्रयासेन२६।३।०। अष्टास्रिभुजएव कोटिः आयते भुजकोटिघातः क्षेत्रफलम् २८८।४।४। अथ विषमभुजचतुर्भुजक्षेत्रफलम् जीवार्द्धशरोनव्यासार्द्धे विषमचतुर्भुजे लम्बः ७।५।५।०। ज्यैव मुखं दीर्घचतुरस्रभुज एव भूः लम्बेन निघ्नंकृ२६।३।०मुखे १०।७।४।३। क्य३७खण्डम् १८५।२।१ क्षेत्रफलम् १४४।२।६।४ एवमपरस्यापि त्रयाणां योगः ५७६।१।४ ध्वजायसिद्धिश्च। अथवाष्टधनुषां फलमानीय वृत्तफलात् संशोध्यापि क्षेत्रफलं स्यादिति अस्मिन्समाष्टभुजे राघवभट्टादिभिरुक्ते शारदातिलकादिवाक्यैः सह महान्विरोधस्तस्मादस्मदुक्तमष्टास्रि नेत्ररम्यं क्षेत्रफलसंवादिसमभुजमेवादरणीयमिति"। अथखातलक्षणं कण्ठलक्षणञ्चाह। "खातं क्षेत्रसमं प्राङ्मुखं कण्ठोऽन्यांशमानः स्यादर्कोऽश इति चापरे"। कुण्डखननं क्षेत्रसम कुण्डस्य यावान्विस्तार आयामश्च तावत्खननमादा मेखलया सहितं कुण्डे कार्यम् योन्यादिकुण्डेषु विस्तारायामयोर्नानात्वाच्चतुरस्रस्यैवायामविस्तारौ स्याताम्। अन्ये तु मेखलां वर्जयित्वा भूमावेव तावत् खननं कार्यमित्याहुः। कण्ठोऽपि क्षेत्रचतुर्विंशत्यंशमानः खाताद्बहिः कार्य्यः समन्तादेकाङ्गुलमितः। अन्ये क्षेत्रद्वादशांशपरिमित इति प्राहुरिति व्याख्या। सिद्धान्तशेखरे "खातं कुण्डप्रमाणं स्यादूर्द्ध्वं मेखलया सह" प्रतिष्ठासारसंग्रहे "पञ्चत्रिमेखलोच्छ्रायं स्यात्याऽशेषमधः खनेत्" मोहमूलोत्तरे "हस्तमात्रं खनेत्तिर्यगूर्द्ध्वं मेखलया सहेति"। अथ पक्षान्तरे शारदातिलके "यावान् कुण्डस्य विस्तारः खननं तावदीरितमिति"। प्रयोगसारे "चतुरस्रश्चतुःकोष्ठे सूत्रैः कृत्वा यथा पुरा। हस्तमात्रेण तन्मध्ये तावच्चिन्नायतं खनेत्"। गणेशविमर्शिन्याम् "चतुर्विंशाङ्गुलायामं तावत्खातसमन्वितमिति" पक्षद्वैधे वयन्तु "स्थातद्वैधे तु विषयः कल्पनीयः पृथक् पृथगिति" वचनात् होमाप्तत्वबहुत्वयोरन्यतर पक्षावाश्रयणीयाविति युक्तत्वत्पाद्यामः। "औचित्यादर्थात् परिभाषमिति" कात्यायनोक्तिः; लोकान्तरे "खाताद्बाह्येऽङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयं विधिः। चतुर्विंशतिभागः कुण्डानामङ्गुलं मृनामिति"। एतत्पारिभाषिकमङ्गुलं सर्वत्र बोद्धव्यम्। सोमशम्भौ "बहिरेकाङ्गुलः कण्ठोद्व्यङ्गुलः क्वचिदागमः" इति तेनाद्यः पक्षएव श्रेयान् बहुसंमतत्वात्। अथ मेखलानामधमतादिपक्षमाह "अधमा मेखलैका स्यान्मध्यमं मेखलाद्वयम्। श्रेष्ठा सप्तोऽथवा द्वित्रिपञ्चसप्तधमतादिकम्"। एकमेखलापक्षोऽधमो द्विमेखलो मध्यः, त्रिमेखलः श्रेष्ठः। अथ पक्षान्तरे द्विमेखलोऽधमः त्रिमेखलोमध्यः पञ्चमेखलः श्रेयान् एकमेखलोऽधमाधम इति व्याख्या। क्रियासारे "नाभियोनिसमायुक्तं कुण्डं श्रेष्ठं त्रिमेखलम्। कुण्डं द्विमेखलं मध्यन्नीचं स्यादेकमेखलमिति" लक्षणसंग्रहे "सप्त स्तु पञ्चताः प्रोक्ताश्चध्यमास्तिस्रा एव च। द्वे स्यातामधमे पक्षे एका सा त्वधमाधमेति" सोमशम्भुना तु विशेष उक्तः "त्रिमेखलं द्विजे कुण्डं क्षत्रियस्य द्विमेखलम्। मेखलैका तु वैश्यस्येति" अथ खातं समेखलं क्षेत्रसममिति स्पष्टं वदन्मेखलालक्षणमाह "अष्टधा विहितकण्डशरांशैः सङ्घनेद्भुवसुपर्यनलांशैः। मेखलाविरचयेदपि तिस्रः भद्-